

ร่องรอยศาสนาพราหมณ์ในชุมชนโบราณเขาศรีวิชัย*

The trace of Brahmanism in The ancient community Khao Srivichai

ปัทมาพร ทองเฝือ**

บทคัดย่อ

ชุมชนโบราณเขาศรีวิชัย เป็นชุมชนสำคัญแห่งหนึ่งในเขตอำเภอพนมพิณ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ที่ปรากฏร่องรอยหลักฐานการอยู่อาศัยมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12-14 จนกระทั่งถึงปัจจุบัน การค้นพบโบราณสถานและประติมากรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์เป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นว่าบริเวณเขาศรีวิชัยน่าจะเคยเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณขนาดใหญ่ที่มีการนับถือศาสนาพราหมณ์ทั้งลัทธิไวษณพิกายและลัทธิไศวนิกาย

บทความนี้จึงมุ่งเน้นที่จะศึกษาถึงร่องรอยการนับถือศาสนาพราหมณ์ในชุมชนโบราณเขาศรีวิชัย ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-14 โดยเน้นศึกษาจากหลักฐานโบราณสถาน และหลักฐานประติมากรรมที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ รูปพระวิษณุ ศิวลึงค์ ฐานโยนิ และฐานรูปเคารพ ซึ่งจากการวิเคราะห์ในเบื้องต้น ได้พบว่า ร่องรอยหลักฐานเนื่องในศาสนาพราหมณ์ที่พบในชุมชนโบราณเขาศรีวิชัย ส่วนใหญ่เป็นหลักฐานที่ได้รับอิทธิพลด้านรูปแบบมาจากศิลปะสมัยคุปตะและหลังคุปตะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-13) จากอินเดียภาคเหนือ และศิลปะสมัยราชวงศ์ปัลลวะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-14) จากอินเดียใต้ และจัดว่าเขาศรีวิชัยเป็นตীরถะ (Tīrtha) สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ริมฝั่งแม่น้ำตามคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์

Abstract

The ancient community Khao Srivichai is one of the important ancient community locates in Phun Phin District, Surat Thani Province. There were evidences shows the settlement since 7th - 9th century A.D. until present. A lot of Sanctuaries and statues in Brahmanism, which is possible that the area of Khao Srivichai was the settlement of huge Brahmanism community in both the sects of Sivaism and Vaishnavism, are found.

This article focuses on a study of the Brahmanism in the area of Khao Srivichai in 7th-9th century A.D. by ancient remains and sculptures such as Vishnu, Siva Linga, Yoni pedestal and several statue pedestals. In the primary analysis, most of the Brahmanism evidences are correspond to Indian art during the Gupta and post Gupta period (7th-8th century A.D.) from North India and the Pallava (7th-9th century A.D.) from South India. And Khao Srivichai is Tīrtha, a sacred place on the bank of a river in Brahmanism.

* บทความนี้ปรับปรุงจากวิทยานิพนธ์เรื่อง พัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณในอำเภอพนมพิณ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 24 ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา 2555

** นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร E-mail: archae_pat@hotmail.com โดยมีผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สฤณีพงศ์ ขุนทรง เป็นที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

บทนำ

“เขาศรีวิชัย” หรือ “เขาพระนารายณ์”¹ เป็นชื่อของชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี การค้นพบประติมากรรมรูปพระวิษณุ ศิวลึงค์ ฐานโยนิ ฐานรูปเคารพ และโบราณสถาน จำนวนหลายหลังที่กระจายตัวตามแนวสันเขาและที่ราบรอบเขาศรีวิชัย นำไปสู่ข้อสมมติฐานว่า ในช่วง พุทธศตวรรษที่ 12-14 บริเวณเขาศรีวิชัยคงมีกลุ่มคนที่นับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกายและ ไศวนิกาย อาศัยอยู่ และชุมชนแห่งนี้ น่าจะได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมทางศาสนาพราหมณ์มาจากอินเดีย

บทความนี้ เป็นการรวบรวมหลักฐานประติมากรรมและโบราณสถานเนื่องในศาสนาพราหมณ์ที่พบในชุมชนโบราณเขาศรีวิชัยมาศึกษาวิเคราะห์ เพื่อชี้ให้เห็นถึงร่องรอยการนับถือศาสนาพราหมณ์ของชุมชนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-14² และเพื่อแสดงถึงความสำคัญของโบราณสถานเขาศรีวิชัย ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็น “ตীরถะ (Tīrtha)” ตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์

ประติมากรรม

1. พระวิษณุ

บริเวณเขาศรีวิชัยมีการค้นพบประติมากรรมรูปพระวิษณุหรือพระนารายณ์ เทพเจ้าสูงสุดของศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกาย 4 องค์ ซึ่งมีรูปแบบใกล้เคียงกับประติมากรรมรูปพระวิษณุที่พบในประเทศอินเดีย ทั้งยังคล้ายกับเทวรูปพระวิษณุที่พบในชุมชนโบราณร่วมสมัยแห่งอื่น ๆ ในภาคใต้และภาคตะวันออกของ ไทย ดังนี้

1.1 พระวิษณุองค์ที่ 1 (ภาพที่ 1) พบบริเวณเชิงเขาศรีวิชัย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12³ ปัจจุบันไม่ทราบที่เก็บรักษา สลักจากหิน พระเศียรและพระกรทั้งสองข้างหักหายไป เหลือเพียงส่วนพระวรกายซึ่งแสดงลักษณะกายวิภาคใกล้เคียงธรรมชาติ พระอঙ্গกว้าง บั้นพระองค์คอด พระโสณิผาย ทรงพระภูษายาว ขมวดเป็นปมใต้พระนาภี มีการคาดผ้าเป็นเส้นตรงแล้วผูกเป็นโบทางด้านหน้า ซึ่งลักษณะการคาดผ้าตรงรูปแบบนี้สามารถเทียบได้กับศิลปะอินเดียสมัยหลังคุปตะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-13)⁴ และยังคงคล้ายคลึงกับเทวรูปพระวิษณุที่พบในเมืองโบราณเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี⁵ ชุมชนโบราณในอำเภอไชยา จังหวัดสุ

¹เขาศรีวิชัยเป็นภูเขาสูงโดดที่วางตัวในแนวทิศตะวันออกเฉียงเหนือ-ตะวันตกเฉียงใต้ ขนาดกว้างประมาณ 45-50 เมตร และสูงจากพื้นราบประมาณ 21-30 เมตร ด้านทิศตะวันออกมีคลองพุนพินซึ่งเป็นคลองสาขาของแม่น้ำตาปี และคลองบางร้อนทอไหลผ่าน ดูกรมศิลปากร, รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีโบราณสถานเขาพระนารายณ์ อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี (กรุงเทพฯ: สำนักศิลปากรที่ 14 นครศรีธรรมราช, 2552), 34-35.

²นอกเหนือจากศาสนาพราหมณ์ ชุมชนโบราณเขาศรีวิชัยยังมีกลุ่มคนที่นับถือศาสนาพุทธอาศัยรวมอยู่ด้วย โดยเป็นอิทธิพลพุทธศาสนานิกายมหายานที่แพร่หลายเข้ามาจากอินเดียในช่วงเวลาเดียวกัน ดังปรากฏพบหลักฐาน เช่น พระพิมพ์ที่แสดงภาพพุทธประวัติ ตอนเทศนาพระสัทธรรมปุณทรिक्षสูตรบนเขา ศิขภูมพบบริเวณโบราณสถานเขาศรีวิชัยหมายเลข 17 ซึ่งเป็นรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียสมัยหลังคุปตะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-13) พระพิมพ์ดินเผาแสดงภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งชานาขังด้วยสฎูปอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 พบบริเวณโบราณสถานเขาศรีวิชัยหมายเลข 2 และ 3 และธรรมจักรศิลปะอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 พบบริเวณโบราณสถานหมายเลข 6 ดู กรมศิลปากร, รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีโบราณสถานเขาพระนารายณ์ อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี, 177-199.

³พิริยะ ไกรฤกษ์, “พระวิษณุ: ประติมากรรมที่พบในภาคใต้,” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 6 (2529): 2378.

⁴ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547), 83.

⁵Stanley J. O' Connor, Hindu God of peninsular Siam (Ascona: Artibus 1972), 47.

ราชภัฏธานี⁶ และเมืองศรีมโหสถ อำเภอศรีมหาโพธิ จังหวัดปราจีนบุรี⁷ แสดงว่านอกเหนือจากการติดต่อสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับอินเดีย ชุมชนโบราณเขาศรีวิชัยในระยะนี้ยังมีความสัมพันธ์กับชุมชนร่วมสมัยในภาคใต้และภาคตะวันออกเฉียงของไทยด้วย

ภาพที่ 1 ประติมากรรมศิลปะรูปพระวิฆณุห่มผ้าคาดตรง พบบริเวณเชิงเขาศรีวิชัย (องค์ซ้าย) เปรียบเทียบกับพระวิฆณุพบที่เมืองโบราณเวียงสระ (องค์กลาง) และที่เมืองศรีมโหสถ (องค์ขวา)

ที่มา: กรมศิลปากร, รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีโบราณสถานพระนารายณ์ อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2552), 218; นครกาญจน์ สุขสม, ประวัติศาสตร์และโบราณคดีสุราษฎร์ธานี (กรุงเทพฯ: อาทิตยคอมมูนเคชั่น, 2545), 107; ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดีวัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547), 162.

1.2 พระวิฆณุองค์ที่ 2 (ภาพที่ 2-องค์ซ้าย) พบบริเวณโบราณสถานเขาศรีวิชัยหมายเลข 6 กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 พระวิฆณุองค์นี้ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร สลักจากหิน มีความสูงประมาณ 170 เซนติเมตร ลักษณะเป็นพระวิฆณุสวมหมวกทรงกระบอก ซึ่งนักวิชาการหลายท่านเสนอว่าเป็นรูปแบบที่ได้รับมาจากศิลปะปัลลวะในอินเดียใต้⁸ และยังเป็นกลุ่มเทวรูปที่ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล จัดเอาไว้ในกลุ่มเทวรูปรุ่นเก่าด้วย (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-14)⁹ พระวิฆณุองค์นี้พระกรด้านหลังทั้งสองข้างหักหายไป พระกรกลางแนบติดพระโสณี พระหัตถ์ขวาหน้าชำรุด ส่วนพระหัตถ์ซ้ายถือคทา ทรงพระภูษายาวเรียบเกือบถึงข้อพระบาท คาดผ้าคาดพระโสณีแบบเฉียงและผูกเป็นโบไว้ทางด้านขวา ซึ่งคล้ายกับเทวรูปห่มผ้าคาดเฉียงที่พบในศิลปะอินเดียสมัยหลังคุปตะ ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 อย่างไรก็ดี แม้ว่าพระวิฆณุองค์นี้จะมีลักษณะศิลปกรรมบางประการที่สามารถเทียบเคียงกันได้กับศิลปะอินเดีย แต่ทั้งนี้

⁶ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, 83.

⁷ Stanley J. O' Connor, Hindu God of peninsular Siam, 47.

⁸ Stanley J. O' Connor, Hindu God of peninsular Siam, 42.

⁹ หม่อมเจ้า, สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546), 9-21.

ทั้งนี้ประติมากรรมองค์นี้ยังแสดงให้เห็นถึงลักษณะของงานช่างท้องถิ่นที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของภาคใต้ซึ่งไม่ปรากฏในอินเดีย โดยในภาคใต้ของไทรโยนั้น ได้มีการค้นพบพระวิฆณุที่มีรูปแบบใกล้เคียงกันนี้อีกองค์หนึ่งบริเวณเขาศรีวิชัย ดังรายละเอียดของหลักฐานที่จะกล่าวถึงในลำดับถัดไป

1.3 พระวิฆณุองค์ที่ 3 พบบริเวณเขาศรีวิชัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13¹⁰ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช สลักจากหิน สูงประมาณ 40 เซนติเมตร พระเศียรและพระกรหลังทั้งสองข้างหักหายไป พระหัตถ์ขวาหน้าทรงถืออุหรือก้อนดิน พระหัตถ์ซ้ายหน้าทรงถือคทา ทรงพระภูษายาวเรียบ คาดผ้าคาดเฉียงและผูกเป็นโบทางด้านขวา ซึ่งคล้ายกับพระวิฆณุหมู่ผ้าคาดเฉียงองค์ก่อนหน้า (ภาพที่ 2-องค์ขวา)

ภาพที่ 2 ประติมากรรมพระวิฆณุหมู่ผ้าคาดเฉียง พบบริเวณโบราณสถานเขาศรีวิชัยหมายเลข 6 (องค์ซ้าย) และบริเวณเชิงเขาศรีวิชัย (องค์ขวา)

ที่มา: Stanley J. O' Connor, *Hindu God of peninsular Siam* (Ascona: Artibus, 1972), 47.

1.4 พระวิฆณุองค์ที่ 4 (ภาพที่ 3) พบบริเวณเขาศรีวิชัย กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13¹¹ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติจันทระเกษม พระนครศรีอยุธยา สลักจากหิน มีความสูงประมาณ 94 เซนติเมตร พระอังกว้าง พระอุระเล็กสูง บั้นพระองค์คอด พระโสณิผาย พระบาทโต พระกรทั้งสองหักหายไป ทรงพระภูษายาวขมวดเป็นปมใต้พระนาภี ชายผ้าจากปลายยาวลงมาถึงข้อพระบาท สลักเป็นริ้วยาวขนานกับชายผ้า และไม่มีผ้าคาดพระโสณิ ซึ่งแสดงถึงลักษณะงานช่างเฉพาะท้องถิ่น และนอกจากนั้นแล้ว จากการศึกษา รูปแบบพระวิฆณุที่พบในภาคใต้ของไทยโดย เอกสุดา สิงห์ลำพอง ยังได้จัดให้พระวิฆณุองค์นี้อยู่ในกลุ่มที่สลักพระกรทั้ง 4 ข้างแยกออกจากพระวรกาย ซึ่งคล้ายพระวิฆณุแบบท้องถิ่นที่พบในชุมชนร่วมสมัยบางแห่งของภาคใต้

¹⁰พิริยะ ไกรฤกษ์, “พระวิฆณุ: ประติมากรรมที่พบในภาคใต้,” *สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้* 6 (2529): 2378.

¹¹เรื่องเดียวกัน, 2386.

เช่น พระวิษณุจากวัดจอมทอง อ.สีชล จ. นครศรีธรรมราช พระวิษณุจากวัดเกาะพระนารายณ์ อ.ท่าศาลา จ. นครศรีธรรมราช และพระวิษณุจากอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา¹² (ภาพที่ 3)

ภาพที่ 3 ประติมากรรมรูปพระวิษณุ พบบริเวณเขาศรีวิชัย เปรียบเทียบกับพระวิษณุจาก จ.นครศรีธรรมราช ที่มา: พิริยะ ไกรฤกษ์, “พระวิษณุ: ประติมากรรมที่พบในภาคใต้,” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 6 (2529): ภาพ 18; กรมศิลปากร, รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีโบราณสถานพระนารายณ์ อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2552), 218.

2. คิวลิ่งค์

นอกเหนือจากประติมากรรมรูปพระวิษณุแล้ว ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันนี้ยังได้พบคิวลิ่งค์ ซึ่งเป็นรูปสัญลักษณ์แทนองค์พระศิวะ เทพเจ้าสูงสุดในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายบริเวณโบราณสถานเขาศรีวิชัย หมายเลข 6 จำนวน 1 ชิ้น (ภาพที่ 4) นับเป็นหลักฐานที่ยืนยันได้ว่าที่ชุมชนโบราณเขาศรีวิชัยมีกลุ่มคนที่นับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกายและลัทธิไศวนิกายอาศัยอยู่ร่วมกันในช่วงพุทธศตวรรษ ที่ 12-14

คิวลิ่งค์องค์นี้ จัดเป็นคิวลิ่งค์แบบประเพณีนิยม ซึ่งเป็นคิวลิ่งค์ที่มีสัญลักษณ์ของเทพเจ้าสูงสุดทั้งสามองค์ในศาสนาพราหมณ์ (ตรีมูรติ) ปรากฏอยู่ ส่วนล่างสุดเป็นรูปสี่เหลี่ยมหมายถึงพระพรหมเรียกว่า “พรหมภาค” ส่วนกลางเป็นรูปแปดเหลี่ยมหมายถึงพระวิษณุเรียกว่า “วิษณุภาค” และส่วนยอดเป็นทรงกระบอกยอดมนหมายถึงพระศิวะเรียกว่า “รุทรภาค”¹³ โดยได้พบเพียงส่วนบนที่เรียกว่ารุทรภาค ลักษณะเป็นทรงกระบอก

¹²เอกสุดา สิงห์ลำพอง, “การวิเคราะห์กลุ่มประติมากรรมพระวิษณุสวมหมวกทรงกระบอกที่พบในภาคใต้ของประเทศไทย” (รายงานการศึกษาโดยเสรีในแขนงวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 50-53.

¹³ผาสุข อินทรารุช, “คิวลิ่งค์: ในภาคใต้,” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 9 (2529): 3536.

โค้งมน มีเส้นพรหมสูตรและปารศฺวสูตร วัดขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางได้ 30 เซนติเมตร ยาว 80 เซนติเมตร¹⁴ ซึ่งศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทรารุส เสนอว่าศิวลึงค์ที่พบในภาคใต้รูปแบบนี้อาจได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียสมัยคุปตะ¹⁵ ทั้งยังคล้ายคลึงกับศิวลึงค์ที่พบที่วัดเทพราช (ร้าง) ตำบลเทพราช อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช และที่อำเภอสิงหนิง จังหวัดสงขลา ซึ่งได้รับการกำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-13 ด้วย¹⁶ จากการเทียบเคียงรูปแบบศิลปกรรมดังกล่าว จึงอาจกำหนดอายุศิวลึงค์ที่พบบนเขาศรีวิชัยองค์นี้อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12-13

ภาพที่ 4 ศิวลึงค์ศิลาแบบประเพณีนิยม พบบริเวณโบราณเขาศรีวิชัยหมายเลข 6 (องค์ซ้าย) เปรียบเทียบกับศิวลึงค์ศิลาแบบเดียวกันที่พบที่วัดเทพราช จังหวัดนครศรีธรรมราช (องค์กลาง) และที่อำเภอสิงหนิง จังหวัดสงขลา (องค์ขวา)

ที่มา: ผาสุข อินทรารุส, “ศิวลึงค์: ในภาคใต้,” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 9 (2529): 3541-3543.

3. ฐานรูปเคารพ

ได้มีการค้นพบฐานรูปเคารพในชุมชนโบราณเขาศรีวิชัย 5 ชั้น ในจำนวนนี้มีฐานโยนิ 3 ชั้น ส่วนอีก 2 ชั้นสันนิษฐานว่าอาจเป็นฐานสำหรับรองรับรูปเคารพอื่น ๆ

ฐานโยนิ (ภาพที่ 5) เป็นฐานรองรับศิวลึงค์ รูปแบบที่พบที่เขาศรีวิชัยมีเพียงรูปแบบเดียว คือ เป็นฐานเตี้ยรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ภายในมีการยกขอบขึ้นโดยรอบ ส่วนกลางมีการเจาะรูเป็นวงกลม ด้านหน้ามีรางน้ำมนต์ยื่นออกมา ซึ่งคล้ายคลึงกับฐานโยนิ (อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13) ที่พบในชุมชนร่วมสมัยแห่งอื่น ๆ ในภาคใต้ เช่น โบราณสถานสวนนายผ่อง ใจห้าว โบราณสถานบ้านนายเฉลิม คงทิม และโบราณสถานบ้านนายปลอด มั่นคง ซึ่งเป็นกลุ่มโบราณสถานเนื่องในศาสนาพราหมณ์ที่ตั้งอยู่บริเวณรอบ เขาคา จังหวัด

¹⁴ กรมศิลปากร, รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีโบราณสถานเขาพระนารายณ์ อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี, 181.

¹⁵ ผาสุข อินทรารุส, “ศิวลึงค์: ในภาคใต้,” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 9 (2529): 3536.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 3541-3543.

นครศรีธรรมราช¹⁷ นอกจากนี้ยังคล้ายกับฐานโยนิ (อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12) ที่พบในชุมชนโบราณภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงของไทยด้วย เช่น ที่เมืองนครปฐม จังหวัดนครปฐม เมืองโบราณ อุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี¹⁸ และเมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี¹⁹ จากการเทียบเคียงดังกล่าว จึงอาจกำหนดอายุฐานโยนิที่พบในชุมชนเขาศรีวิชัยได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12-13 (ภาพที่ 6)

ภาพที่ 5 ฐานโยนิ พบบริเวณโบราณสถานเขาศรีวิชัยหมายเลข 6 (องค์ซ้าย) และบริเวณโบราณสถานโรงเรียนวัดเขาศรีวิชัย (องค์ขวา)

¹⁷ กรมศิลปากร, โบราณสถานเขาศรีวิชัย (กรมศิลปากร: สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 11 นครศรีธรรมราช, 2540), 5-20.

¹⁸ กรมศิลปากร, โบราณคดีเมืองอุทอง (นนทบุรี: โรงพิมพ์สหมิตรพรินติ้ง, 2545), 82-83.

¹⁹ กรมศิลปากร, นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ปราจีนบุรี, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: คัมปาย อิมเมจจิ้ง, 2542), 36.

ฐานโยนิ พบที่ชุมชนโบราณเขาคา จ.นครศรีธรรมราช

ฐานโยนิ พบที่ จ.นครปฐม

ฐานโยนิ พบที่เมืองโบราณอู่ทอง จ.สุพรรณบุรี

ฐานโยนิ พบที่เมืองโบราณอู่ทอง จ.สุพรรณบุรี

ภาพที่ 6 ฐานโยนิที่พบในชุมชนโบราณแห่งอื่น ๆ ในประเทศไทย

ที่มา: กรมศิลปากร, โบราณสถานเขาคา (กรมศิลปากร: สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 11 นครศรีธรรมราช, 2540), 5-20; สฤณีพงศ์ ชุนทรง, “พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณนครปฐมในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553), 249; วนกร ลอสุวรรณ, “ร่องรอยการนับถือศาสนาพราหมณ์ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 16 ที่พบบริเวณเมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี” (รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคลหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541), 87; ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547), 172.

ส่วนฐานรูปเคารพ อีก 2 ชิ้นที่พบบริเวณเขาศรีวิชัยนั้น (ภาพที่ 7) ปัจจุบันอยู่ในสภาพแตกหักชำรุดเหลือเพียงส่วนขอบที่มีลักษณะเป็นแผ่นหินยกขอบขึ้นสองชั้น และเนื่องจากไม่พบส่วนที่เป็นรางน้ำมนต์ ดังเช่นฐานโยนิ ในเบื้องต้นจึงได้สันนิษฐานว่าฐานหินดังกล่าวอาจเป็นฐานสำหรับรองรับประติมากรรมรูปเคารพอื่น ๆ

ภาพที่ 7 ชิ้นส่วนฐานรูปเคารพ 2 องค์ ที่พบบริเวณโบราณสถานเขาศรีวิชัย

โบราณสถาน

ผลการสำรวจและขุดค้นโบราณสถานเขาศรีวิชัย ซึ่งดำเนินการโดยสำนักศิลปากรที่ 14 นครศรีธรรมราช ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541-2547²⁰ และผลจากการสำรวจภาคสนามบริเวณที่ราบรอบเขาศรีวิชัยของผู้เขียนในปี พ.ศ. 2554-2555²¹ ทำให้พบร่องรอยของโบราณสถานที่กระจายตัวตามแนวสันเขาและที่ราบรอบเขาจำนวนทั้งสิ้น 24 แห่ง²² ในจำนวนนี้มีโบราณสถาน 4 หลังที่พบหลักฐานทางโบราณคดีรองรับว่าอาจเป็นศาสนสถานหรือสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับศาสนาพราหมณ์ ได้แก่

1. โบราณสถานเขาศรีวิชัยหมายเลข 2 มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดประมาณ 11X11 เมตร สภาพของโบราณสถานเหลือความสูงประมาณ 1.50 เมตร แนวอิฐส่วนฐานโดยรอบแสดงให้เห็นร่องรอยการสร้างขึ้นทับกันหลายระยะ บริเวณโบราณสถานหลังนี้แม้ไม่พบหลักฐานโบราณวัตถุที่สามารถยืนยันได้ว่าสร้างขึ้น

²⁰ คุ กรมศิลปากร, รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีโบราณสถานเขาพระนารายณ์ อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี, 42-168.

²¹ ผลการสำรวจภาคสนามบริเวณที่ราบรอบเขาศรีวิชัย เพื่อเป็นข้อมูลในการทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “พัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนโบราณในอำเภอพุนพิน ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 24” ทำให้พบร่องรอยของเนินโบราณสถาน 4 แห่ง ได้แก่ โบราณสถานบ้านนายเจนกิง พยัคฆ์ฤทธิ์ (พบร่วมกับเศษของอิฐจำนวนมาก) โบราณสถานบ้านนายจรัส ทิพย์บรรพต (พบร่วมกับฐานเสาหินและชิ้นส่วนธณีประตูลีลา ลักษณะคล้ายที่พบบนเขาศรีวิชัย) โบราณสถานบ้านนางจำปา ทิพย์บรรพต (พบร่วมกับเศษก้อนอิฐ อิฐสลักลวดลาย ชิ้นส่วนแม่พิมพ์หิน ขวานหินขัด ลูกปัดหินคาร์เนเลียนหินอาเกต และลูกปัดมีตา) และโบราณสถานเขานรเดช ซึ่งเคยได้รับการสำรวจเบื้องต้นโดยกรมศิลปากรเมื่อ ปี พ.ศ. 2541 โดยได้ระบุว่าพบเนินโบราณสถานก่ออิฐบนยอดเขา 3 เนิน ผลการสำรวจเพิ่มเติมพบว่ามียกของอิฐกระจายตัวอยู่โดยรอบโบราณสถานทั้ง 3 หลัง โบราณสถานตั้งเรียงกัน โดยหลังกลางมีขนาดใหญ่ที่สุด และยังพบร่องรอยของการเรียงหินซ้อนกันเพื่อปรับพื้นที่คล้ายกับโบราณสถานบนเขาศรีวิชัยด้วย จากข้อมูลการสำรวจโบราณสถานดังกล่าวมานี้ แม้ไม่สามารถยืนยันได้ชัดเจนว่าเป็นโบราณสถานที่สร้างขึ้นเนื่องในลัทธิศาสนาใด แต่อย่างน้อยที่สุด ข้อมูลนี้ได้แสดงให้เห็นถึงร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนรอบเขาศรีวิชัยได้เป็นอย่างดี

²² ในจำนวนโบราณสถานทั้ง 24 หลังในชุมชนโบราณเขาศรีวิชัย โบราณสถาน que พบร่วมกับหลักฐานในศาสนาพราหมณ์มี 4 หลัง (ได้แก่ โบราณสถานเขาศรีวิชัยหมายเลข 2, 3, 6 และโบราณสถานโรงเรียนวัดเขาศรีวิชัย) โบราณสถาน que พบร่วมกับหลักฐานในพุทธศาสนา มี 4 หลัง (ได้แก่ โบราณสถาน เขาศรีวิชัยหมายเลข 2, 3, 6 และ 17) ส่วนโบราณสถาน que เหลืออีก 13 หลังไม่พบหลักฐานยืนยันชัดเจนว่าสร้างขึ้นเนื่องในลัทธิศาสนาใด (ได้แก่ โบราณสถานเขาศรีวิชัยหมายเลข 1, 4, 5, 7, 15, 16 โบราณสถานเขานรเดช โบราณสถานบ้านนายเจนกิง พยัคฆ์ฤทธิ์ โบราณสถานบ้านนางจำปา ทิพย์บรรพต และโบราณสถานบ้านนายจรัส ทิพย์บรรพต)

เนื่องในศาสนาใด แต่จากการขุดค้นพบหม้อพรมน้ำ (Sprinklers) ซึ่งถือเป็นหม้อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวอินเดียสมัยคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9-11) ถึงสมัยหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 12-13) นิยมใช้ในกิจพิธีทางศาสนาทั้งในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธนิกายมหายาน²³ เช่น ใช้หลั่งน้ำเพื่อบูชาเทพเจ้า หรือเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล²⁴ จึงอาจตั้งข้อสันนิษฐานในเบื้องต้นได้ว่าโบราณสถานหลังนี้น่าจะเคยเป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์ได้

2. โบราณสถานเขาศรีวิชัยหมายเลข 3 มีลักษณะแผนผังรูปสี่เหลี่ยมเกือบจัตุรัส ขนาดประมาณ 10X9.50 เมตร และพบร่องรอยการสร้างซ้อนทับหลายระยะ บริเวณโบราณสถานหลังนี้มีการค้นพบหลักฐานประติมากรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์ได้แก่ ฐานโยนีสติลาและฐานรูปเคารพ (อายุราว พุทธศตวรรษที่ 12-13) จำนวนหลายชิ้น ดังรายละเอียดที่ได้กล่าวมาแล้ว

3. โบราณสถานเขาศรีวิชัยหมายเลข 6 ชาวบ้านนิยมเรียกว่า “ฐานพระนารายณ์” มีลักษณะแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดประมาณ 16.50X10.50 เมตร บริเวณโบราณสถานหลังนี้มีการค้นพบหลักฐานเนื่องในศาสนาพราหมณ์ทั้งลัทธิไวษณพนิกายและไศวนิกาย ได้แก่ ประติมากรรมรูปพระวิฆณุ (อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12) และศิวลึงค์ศิลา (อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-13)

4. โบราณสถานโรงเรียนวัดเขาศรีวิชัย ตั้งอยู่บริเวณสันเขาด้านทิศตะวันออกของเขาศรีวิชัย สันนิษฐานว่าโบราณสถานหลังนี้น่าจะเกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์ เนื่องจากได้พบร่วมกับหลักฐานเนื่องในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย คือ ฐานโยนิ นอกจากนี้บริเวณเนินโบราณสถานยังได้พบฐานเสา และชิ้นส่วนประกอบสถาปัตยกรรมอีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งปัจจุบันยังคงเก็บรักษาไว้ภายในโรงเรียนวัดเขาศรีวิชัย

วิเคราะห์ร่องรอยศาสนาพราหมณ์ในชุมชนโบราณอำเภอพุนพิน

จากข้อมูลที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าชุมชนโบราณเขาศรีวิชัยในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-14 ได้ปรากฏร่องรอยหลักฐานที่แสดงถึงการนับถือศาสนาพราหมณ์ทั้งลัทธิไวษณพนิกายและไศวนิกาย โดยเป็นอิทธิพลวัฒนธรรมทางศาสนาพราหมณ์ที่รับมาจากอินเดียตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 ดังมีหลักฐานยืนยันจากการค้นพบประติมากรรมรูปพระวิฆณุ ศิวลึงค์ศิลา และฐาน โยนิ ซึ่งแสดงถึงอิทธิพลด้านรูปแบบที่รับมาจากศิลปะสมัยคุปตะและหลังคุปตะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-13) จากอินเดียเหนือ และศิลปะสมัยราชวงศ์ปัลลวะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-14) จากอินเดียใต้ นอกจากนั้นแล้ว หลักฐานประติมากรรมที่พบยังได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างชุมชนโบราณเขาศรีวิชัยกับชุมชนร่วมสมัยแห่งอื่น ๆ ในภาคใต้ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงของไทย เช่น เมืองโบราณเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ชุมชนโบราณในอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี วัดเทพราช (ร้าง) ตำบลเทพราช อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช ชุมชนโบราณในอำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และเมืองศรีมโหสถ อำเภอศรีมหาโพธิ จังหวัดปราจีนบุรี

²³ ภาสุช อินทรารุช, ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542), 146

²⁴ Prasad Singh, “Spouted Vessels in India,” in *Potteries in Ancient India* (Patna: Patna University, 1969), 118-120.

สำหรับร่องรอยโบราณสถานที่พบในชุมชนโบราณเขาศรีวิชัย แม้จะมีโบราณสถานเพียง 4 หลังที่อาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นโบราณสถานหรือสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมเนื่องในศาสนาพราหมณ์ แต่หากวิเคราะห์จากจำนวนโบราณสถานทั้งหมดทั้งที่กระจายตัวอยู่บนสันเขาศรีวิชัยและที่ราบริบรอบเขาศรีวิชัยซึ่งมีจำนวนมากถึง 24 แห่ง ก็อาจกล่าวได้ว่าชุมชนโบราณเขาศรีวิชัยน่าจะเป็นชุมชนศูนย์กลางศาสนาที่สำคัญแห่งหนึ่งของภาคใต้ในขณะนั้นได้

นอกจากนั้น เมื่อพิจารณาดำเนินที่ตั้งของโบราณสถานเขาศรีวิชัย ซึ่งตั้งอยู่บนภูเขาที่มีแม่น้ำไหลผ่าน (ภาพที่ 8) จึงสันนิษฐานได้ว่าโบราณสถานแห่งนี้ น่าจะเป็น “ตึระ (Tirtha)” ซึ่งตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์เชื่อว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำ ชายฝั่งทะเล หรือทะเลสาบ เพราะ “น้ำ” นอกจากจะเป็นธาตุที่สามารถชำระล้างสิ่งต่าง ๆ ให้บริสุทธิ์และทำให้สิ่งมีชีวิตดำรงอยู่ได้แล้ว ในทางนามธรรม น้ำยังนำไปสู่การสำนึกรู้ภายในและสรรพสัตว์สามารถก้าวข้ามฝั่งแห่งการเวียนว่ายตายเกิด (สังสารวัฏ) เพื่อไปสู่อีกฝั่งหนึ่งได้²⁵ เช่นเดียวกับในวิษณุธรรมโมตตระปุราณะ (Visnudharmottara) ซึ่งได้กล่าวถึงสถานที่สำหรับประดิษฐานรูปเคารพเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ว่าควรตั้งอยู่ในสถานที่ที่อยู่ ริมฝั่งแม่น้ำ มีป้อมปราการ ในป่าหรือสวนที่อยู่ริมสระน้ำ บนยอดเขา หรือในถ้ำ²⁶ และนอกจากนั้นใน พุทธสังหิตา (Brhat Samhita) และภวิษยปุราณะ (Bhavisya Purana) ก็ได้กล่าวถึงสถานที่ที่เทพเจ้าทรงขึ้นขอบและมักจะประทับว่าได้แก่สถานที่ที่อยู่ใกล้กับป่าแม่น้ำ ภูเขา น้ำพุร้อน และในเมืองที่มีสวนอันน่ารื่นรมย์²⁷ ซึ่งลักษณะการสร้างโบราณสถานขึ้นในสภาพภูมิประเทศศักดิ์สิทธิ์เช่นที่พบในโบราณสถานเขาศรีวิชัยดังกล่าวมานี้ พบว่าคล้ายคลึงกันกับเทวสถานพราหมณ์หลายแห่งในประเทศอินเดีย เช่น โบราณสถานชอร์ (Shore Temple) ในเมืองมามัลปรัม²⁸ (ภาพที่ 9) และโบราณสถานสามัมเศศวร (Sangameshwara Temple) ในเมืองเคอร์นู²⁹ (ภาพที่ 10) ส่วนในภาคใต้ของไทยพบโบราณสถานที่เกิดขึ้นในคติเดียวกันนี้ที่โบราณสถานเขาคา ในจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งจัดเป็นเทวสถานพราหมณ์ที่มีความสำคัญมากที่สุดแห่งหนึ่งของภาคใต้ ที่เจริญรุ่งเรืองขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-14³⁰

²⁵ Stella Kramrisch, *The Hindu temple* vol.1 (Calcutta: University of Calcutta, 1946), 3-5.

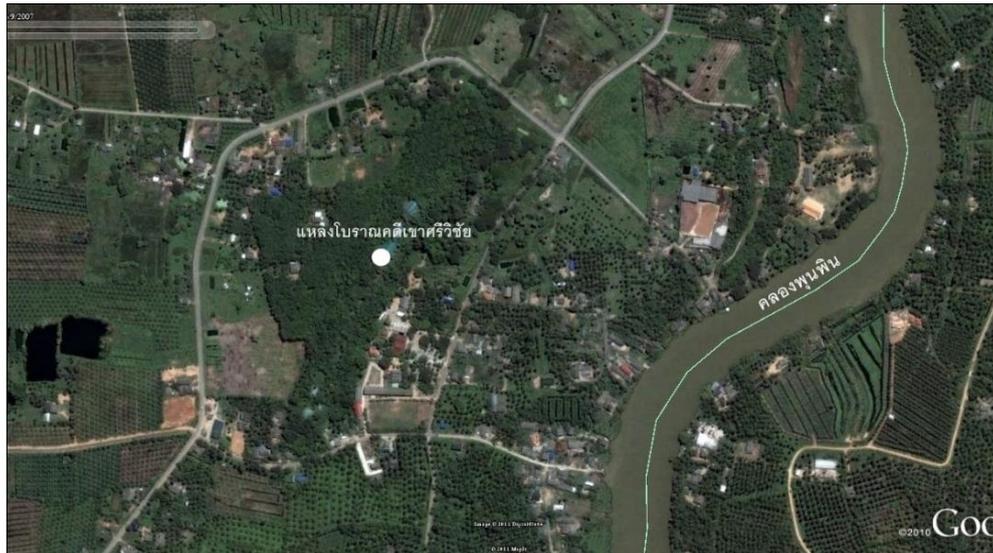
²⁶ “Visnudharmottara,” part III, chapter XCIII, 25-31, quoted in Stella Kramrisch, *The Hindu temple* vol.1, 5-6.

²⁷ “Brhat Samhita,” LV, 4-8; “Bhavisya Purana,” I, CXXX, 11-15, quoted in Stella Kramrisch, *The Hindu temple* vol.1, 4.

²⁸ โบราณสถานชอร์ (Shore Temple) ตั้งอยู่ในเมืองมามัลปรัม เป็นโบราณสถานที่ตั้งอยู่ริมชายฝั่งทะเล สันนิษฐานว่าเป็นเทวสถานพราหมณ์ที่สร้างขึ้นในสมัยราชวงศ์ปัลลวะ ดู Stella Kramrisch, *The Hindu temple* vol.1, 166; S.K. Maity, *Masterpieces of Pallava art* (Bombay: Taraporevala, 1982), 5.

²⁹ โบราณสถานสามัมเศศวร (Sangameshwara Temple) ตั้งอยู่ในเมืองเคอร์นู (Kurnool) รัฐอานธรประเทศ ในประเทศอินเดีย ตัวโบราณสถานตั้งอยู่ในตำแหน่งที่แม่น้ำสองสายไหลมาบรรจบกัน ได้แก่ แม่น้ำ Papaghni และ แม่น้ำ Pavani จัดเป็นเทวสถานพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย ที่สร้างขึ้นในสมัยราชวงศ์จาลุกยะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14) ดู Norman Yoffee, ed., *Negotiating the past in the past: Identity Memory and landscape in Archaeological Research* (Tucson: University of Arizona Press, 2007), 164.

³⁰ กรมศิลปากร, *โบราณสถานเขาคา*, 5-9.

ภาพที่ 8 แหล่งโบราณคดีเขาศรีวิชัย

ที่มา: [Google Earth](#) [computer program], USA.: Google Inc., 2010.

ภาพที่ 9 โบราณสถานชอร์ (Shore Temple) ในเมืองมามัลลปุรัม ประเทศอินเดีย

ที่มา: [Google Earth](#) [computer program], USA.: Google Inc., 2010.

ภาพที่ 10 โบราณสถานสามัมเศศวร (Sangameshwara Temple) ในเมืองเคอร์ชุน ประเทศอินเดีย

ที่มา: [Google Earth](#) [computer program], USA.: Google Inc., 2010.

หลังจากพุทธศตวรรษที่ 14 เป็นต้นไป สันนิษฐานว่าบทบาทของศาสนาพราหมณ์ในชุมชนโบราณเขาศรีวิชัยน่าจะเริ่มลดบทบาทลง เนื่องจากไม่พบร่องรอยหลักฐานที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์ที่มีอายุเก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 13 แต่อย่างไรก็ตามพบว่ายังคงมีการใช้พื้นที่บริเวณโบราณสถาน เขาศรีวิชัยสืบต่อมา เนื่องจากมีการขุดค้นพบเครื่องถ้วยเงินสมัยราชวงศ์ถัง (พุทธศตวรรษที่ 12-15) ราชวงศ์ซ่ง (พุทธศตวรรษที่ 16-19) ราชวงศ์หมิง (พุทธศตวรรษที่ 20-22) และราชวงศ์ชิง (พุทธศตวรรษที่ 22-24) จำนวนหลายชิ้นบริเวณโบราณสถานเขาศรีวิชัยและที่ราบรอบเขาศรีวิชัย³¹ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชุมชนโบราณเขาศรีวิชัยคงมีการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12-14 จนกระทั่งถึงปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กรมศิลปากร. นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ปราจีนบุรี. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: คัมปายอิมเมจจิ่ง, 2542.

_____. โบราณคดีเมืองอุทอง. นนทบุรี: โรงพิมพ์สหมิตรพรินติ้ง, 2545.

_____. โบราณสถานเขาคา. กรมศิลปากร: สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 11 นครศรีธรรมราช, 2540.

³¹กรมศิลปากร, รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีโบราณสถานเขาพระนารายณ์ อำเภอพนมพิณ จังหวัดสุราษฎร์ธานี, 176-

_____ . รายงานการขุดค้นทางโบราณคดีโบราณสถานเขาพระนารายณ์ อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี. นครศรีธรรมราช: โรงพิมพ์เม็ดทราย, 2552.

นงคราญ สุขสม. ประวัติศาสตร์โบราณคดีสุราษฎร์ธานี. กรุงเทพฯ: อาทิตย์คอมมูนิเคชั่น, 2545.

ผาสุข อินทรารุช. ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2542.

_____ . “ศิวลึงค์: ในภาคใต้.” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 9 (2529): 3533-3547.

_____ . สุวรรณภูมิ จากหลักฐานโบราณคดี. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

พิริยะ ไกรฤกษ์. “พระวิษณุ: ประติมากรรมที่พบในภาคใต้.” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 6 (2529): 2376-2386.

_____ . ศิลปะทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ 19. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2523.

วนกร ลอสุวรรณ. “ร่องรอยการนับถือศาสนาพราหมณ์ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 16 ที่พบบริเวณเมืองโบราณอุ้มทอง จังหวัดสุพรรณบุรี” รายงานการศึกษาเฉพาะบุคคลหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547.

สฤณีพงศ์ ขุนทรง. “พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณนครปฐมในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19” วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. ศิลปะในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.

ภาษาต่างประเทศ

Kramrisch, Stella. *The Hindu temple* vol.1. Calcutta: University of Calcutta, 1946.

Maity, S.K. *Masterpieces of Pallava art*. Bombay: Taraporevala, 1982.

Norman Yoffee, ed. *Negotiating the past in the past: Identity Memory and landscape in Archaeological Research*. Tucson: University of Arizona Press, 2007.

O' Connor, Stanley J. *Hindu God of peninsular Siam*. Ascona: Artibus, 1972.

Singh, Prasad. “Spouted Vessels in India.” in *Potteries in Ancient India*, 118-120. Patna: Patna University, 1969.